

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

О. В. Сушиї

МІФОЛОГІЧНІ ФОРМИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ

Розглядаються міфологічні формовияви соціально-психологічного мислення, механізми, закономірності та тенденції їх функціонування і розвитку. Встановлено, що у своєму розвитку міф як форма пізнання і свідомості проходить кілька етапів, що характеризуються різним ступенем усвідомлення і раціоналізації свого змісту суб'єктом міфотворчості (міфологізація, деміфологізація, реміфологізація). Історична динаміка міфотворчості пов'язується із загальним контекстом динаміки суспільства (від архаїчного і доіндустріального до сучасного, постіндустріального), а також когнітивної еволюції, яка відбувалася в процесі історико-культурного розвитку людства. Простежено взаємозв'язки (точки перетину) міфологічної форми соціально-психологічного мислення з іншими його позанауковими формовиявами (магія, релігія, ідеологія). Показано, що перші міфологічні елементи ще містять елементи магічної свідомості, а з появою ранніх міфів відбувається істотне розширення, порівняно з магічним, предметного поля пізнання; на зміну ранньому міфу приходить розвинена форма міфології, наповнена новими словесно-логічними елементами. Зазначено, що розвинений міф – це вже певне “передчуття”, хоч і не наукової, але теоретичної якості – натурфілософії, а криза міфологічної свідомості стає маркером “культурного повороту” – переходу від міфологічного мислення до логічного, від міфу до Логосу. Обстоюється думка, що раціоналізація, по суті, стає деміфологізацією, відбувається диференціація суспільної свідомості, виокремлюються такі її раціонально-рефлексивні форми, як наука, філософія. Зроблено висновок, що міфологія втратила свої позиції єдиної правильної картини світу, але “механізм”, методологія міфологічного освоєння світу проявляється тією чи іншою мірою у всіх формах суспільної свідомості, особливо в релігії, мистецтві, соціально-політичній сфері. Висловлюється думка, що сучасна людина не просто зберігає здатність до “міфомислення” через сприйняття ілюзорних ідеологічних чи художніх конструкцій та віру в них – відбувається потужна реміфологізація суспільної свідомості, що протистоїть усьому процесу деміфологізації в цілому.

Ключові слова: міф, міфологічна свідомість, міфотворчість, міфологічні форми соціально-психологічного мислення.

Проблема. Більшість сучасних дослідників погоджуються з тим, що міфологія є своєрідною, історично первинною формою світогляду, а міфотворчість – найважливіше явище культурної історії людства. Чітка, непорушна міфологічна структура світу – основа, на якій виникає і розвивається людська природа, а в міфах даються відповіді на щонайперші запитання людини про саму себе і про навколишній світ. Через поняття “міфологія”, що охоплює увесь наявний комплекс міфів-сюжетів, у тому числі тих, що належать до певної культурної традиції, цілісної системи образів та уявлень, сучасний дослідник намагається осягнути нескінченний простір, усю багатоманітність способів усвідомлення та пізнання буття давньої людини, а отже – і людини сучасної.

А втім, сутність міфу міг би осмислити хіба що тільки той, хто спромігся б повірити в міф так, як у нього вірили адепти міфології¹ – її суб’єкти та носії міфологічної свідомості, для яких міф – не ідеальне поняття і також не саме поняття. Це і є саме життя, емоційно-ціннісна картина світу, в основі якої лежить ідея спільного добробуту. Але міф, як справедливо зазначає В. М. Найдиш, завжди був і залишається досить дієвим культурним фактором, вагомим духовним засобом, який може бути спрямований як на гуманізацію, так і на дегуманізацію суспільного життя [12, с. 6]. Тому міфологія продовжує існувати і в сучасному світі: міфи можна знайти в колективному несвідомому, де вони є основою архетипів; у політиці, де вони інкорпуються в ідеологічний рівень політичної свідомості; в економіці, де на основі міфів вибудовуються різні бренди.

Як наука, що описує міфосюжети, міфологія почала розвиватися у XVIII ст., широко розгорнулася в XIX ст., а у XX ст. інтерес до міфу посилюється у зв’язку із зростанням його впливу на суспільну свідомість. На межі XX–XXI століть зусиллями фахівців різних галузей знання сформувався напрям міждисциплінарних досліджень міфотворчості, на ґрунті якого робляться спроби вибудувати єдину теорію міфу. У такій теорії відтворення сутності міфотворчості передбачає розв’язання двох тісно пов’язаних проблем: проблеми міфу у вузькому розумінні – як форми первісної духовності – та в широкому розумінні – як проблеми похідних від первісного міфу, у тому числі й сучасних, міфоподібних форм свідомості [там само, с. 470].

¹ А. Ф. Лосев зазначає: “Передусім треба стати на позиції самої міфології, самому стати міфічним суб’єктом. Треба уявити, що світ, у якому ми живемо та в якому існують усі речі, є світ міфічний, що на світі тільки й існують міфи. Така позиція розкриває ество міфу як міфу” [10, с. 395].

Для характеристики “живого”, активного міфу і міфології – від того явища, яке називалося міфом тисячоліття назад, до сучасних трактувань міфології як певної реальної, іманентно притаманної людській природі здатності мислення – сучасні автори оперують різними поняттями: “міфологічне мислення”, “міфологічна свідомість”, “міфотворчість” тощо. Ми пропонуємо об’єднати ці та інші феномени, що належать до проблематики міфу і міфотворчості, у концепті “міфологічні форми соціально-психологічного мислення”, які, на думку М. М. Слюсаревського, є частиною історично змінних і водночас відносно сталих способів організації процесів пізнання та освоєння відношень соціально-психологічної реальності [15]. Згідно з класифікацією, запропонованою М. М. Слюсаревським та побудованою з урахуванням родовидових та підвидових зв’язків форм соціально-психологічного мислення, міфологічні форми належать до групи його позанаукових формовиявів (до цієї групи належать також повсякденні, містичні, фольклорні, літературно-мистецькі тощо).

Мета статті: розкрити механізми, закономірності та тенденції функціонування і розвитку міфологічних форм соціально-психологічного мислення від давніх часів до сьогодення.

Аналізуючи міфологічні формовияви соціально-психологічного мислення, слід враховувати, що явища, які позначаються словом “міфологія”, у кожній історичній добі можуть мати докорінно різне походження, сутність та ареал. Отож в історичній еволюції міфотворчості можна виокремити типологічні групи міфів і міфології, при цьому в кожному з них може бути абсолютно різний механізм утворення й відтворення міфічних сюжетів.

У своєму розвитку міф як форма пізнання і свідомості проходить кілька етапів, що характеризуються різним ступенем усвідомлення і раціоналізації свого змісту суб’єктом міфотворчості. Історична динаміка міфотворчості, як стверджують дослідники, вписується в загальний контекст динаміки суспільства (від архаїчного і доіндустріального до сучасного, постіндустріального), а також когнітивної еволюції, яка відбувалася в процесі історико-культурного розвитку людства [4; 9; 11; 12]. Варто зазначити, що міф, з одного боку, є засобом концептуалізації світу – того, що оточує людину і є в ній самій, а з другого – це суб’єктивна реальність міфологічної свідомості. Тому слід розрізнати міфологічну свідомість – як специфічне ірраціональне відображення світу – і міф – як об’єктивізацію міфологічної свідомості у вербальних (словесних) чи інших знакових формах (танець, жест, зображення, музика), в обрядах [13, с. 11].

Міфологія не є первинною формою свідомості та пізнання, якою, на думку більшості дослідників, слід вважати магію. Це – особливий вид світогляду, специфічне образне синкретичне уявлення про навколишню дійсність і людську сутність. Якщо магія з властивим їй когнітивно-дослідницьким настановленням дала перше пояснення пізнавального процесу у формі пророцтва та ворожіння, розуміння навколишнього світу в образі архаїчної онтології, то міф, оформивши останню в цілісну систему сакральної свідомості, завершив розподіл світу на профанний і сакральний, став, по суті, першим розлогим інтерсуб'єктивним текстом, усеосяжним ресурсом культури [7; 16].

Первісна міфологія містить у собі чимало рис, зумовлених попередніми історичними ланками розвитку пізнавальних процесів. Перші міфологічні елементи ще лишуються елементами магічної свідомості, хоч і виходять за межі безпосередньо чуттєво-наочної дійсності у сферу певної первинної ідеальної предметності. Міфологічні елементи спочатку постають як своєрідна мудрість, яка дісталася від тотемічних предків і не передбачає особливих пізнавальних дій. Життя архаїчного колективу переважно регулюється міфом, що є своєрідною формою протоідеології. Міф виступає в ролі комунікативної форми, через яку відбувається процес інтеграції індивідів у соціум, формується первісна спільнота. Міфологія виконує функцію громадських і правових інститутів, які ще не сформувалися, закріплює існуючі порядки та звичаї, освячує владу вождя, жерця. Пращури, тотем, духи – первинні концептуалізації священного, а світ об'єктивний сприймається архаїчною свідомістю крізь призму сакрального [4].

З появою ранніх міфів містика примітивної магії починає уживатися з певною впорядкованістю міфологічних елементів, а сам індивід стає носієм нової – міфологічної – свідомості. Міфологічний тип свідомості й пізнання, як і магічний, ще тривалий час лишастся колективною духовно-практичною діяльністю, але відбувається істотне розширення, у порівнянні з магічним, предметного поля пізнання: від безпосередньо чуттєвого сприйняття найближчого оточення до світу в цілому, реальні межі якого, однак, у міфі ніяк не простежуються. Інтенсивне накопичення наочно-чуттєвого матеріалу поступово зміцнює сам міф, що його “пояснює”, але це ж веде й до зміни самого міфу. На зміну ранньому міфу приходять розвинені форми міфології, наповнені новими словесно-логічними, тобто вже й зовні раціональними, елементами. Міфологічна свідомість ще не проводить чіткої межі між реальним і нереальним, об'єктивним і суб'єктивним, справжнім і уявним, але контури їх розмежування набувають рельєфності. Розвивається здатність до узагальнення чуттєвих даних: залишаючись чуттєвим за формою, міф дедалі більше наповнюється нечуттєвим змістом. Зреш-

тою, готується підґрунтя для формування ненаочних форм відображення світу – понятійних. Розвинений міф – це вже певне “передчуття” хоч і ненаукової, але вже теоретичної якості – натурфілософії [16, с. 24–36].

Архаїчний міф функціонально – єдина форма пізнання. В архаїчній міфології виражається результат несвідомого освоєння єдності навколишнього світу і початок його усвідомлення. Перші етапи виникнення і функціонування міфу характеризуються абсолютною тотожністю суб’єкта і об’єкта. Мислення давньої людини принципово не “теоретичне”, не дедуктивне, оскільки вона ще не має можливості йти від абстрактного до конкретного, але повинна спочатку, шляхом неусвідомленого синтезу, вирізнити загальне з окремого, абстрактне з конкретного. Особливість міфологічного мислення, зазначає В. М. Найдиш, полягає, по-перше, у злитті (нерозрізненості) об’єкта і його образу у свідомості суб’єкта, по-друге, у неусвідомленні міфологічного образу як суб’єктивної реальності та винесенні його назовні, у світ, в об’єктивну реальність. Оскільки суб’єкт ще не вмів подумки перетворювати ту систему координат, у якій він перебуває, тому не розмежовуються відносини, які залежать від системи координат суб’єкта і які не залежать від неї, тобто суб’єктивні та об’єктивні відносини пізнавальної ситуації. У міфології це проявилось, з одного боку, в антропоморфізмі – ототожненні природи, перенесенні на неї самовідчуття життя, а з другого – у невиокремленості суб’єкта з природних зв’язків та відносин (тотемізм) [12].

Міфологічна свідомість на ранніх етапах – не стільки “свідомість” (спільне знання, обмін знаннями), скільки спільне переживання колективних емоцій та уявлень надзвичайної сили. На пізніших етапах разом із абстрактною структурою співіснує розвинена практична свідомість, яка не вимагає санкцій від міфу на реалізацію своїх практичних цілей, а також усвідомлені аксіологічні та практичні ідеї. Іншими словами, міфологічна свідомість динамічна, вона характеризується поступовим посиленням (разом з накопиченням досвіду) узагальнених уявлень (і кількісно, і якісно) і рефлексії (спочатку емоційної, потім – понятійної). На цьому тлі, у рамках міфології, дозрівають потреби більш точного, адекватного пізнання і пояснення світу [13, с. 40].

Криза міфологічної свідомості припадає, згідно з К. Ясперсом, на період становлення “Осьового часу” (800–200 роки до н. е.), упродовж якого, власне, відбувається найважливіший “культурний поворот” – перехід від міфологічного мислення до логічного, від міфу до Логосу. Раціоналізація, по суті, стає деміфологізацією індивідуальної свідомості, але колективне несвідоме залишається міфологічним. А проте міфологія, виникнувши в первісному суспільстві як специфічна

суспільна свідомість, не зникає остаточно, незважаючи на зміну умов соціально-природного середовища, що зумовили її появу, вона лише відходить на дальній план. Давній міфічний світ повільно відступав, зазначає К. Ясперс, зберігаючи, однак, завдяки фактичній вірі в нього народних мас своє значення як певне тло, і згодом знову здобуватиме перемоги в широких сферах свідомості [17, с. 34].

Але міф залишається міфом, поки він сприймається несвідомо і при цьому викликає цілковиту довіру, поки він переживається як реальність. Коли ж його зміст перестає задавати координати навколишнього світу, розпочинається його переосмислення. Деміфологізація і перетворення міфу в інші форми діяльності, зазначає Т. І. Борко, пов'язані з процесом усвідомлення його основ. Залежно від того, яка сторона в міфі піддається осмисленню, виникають інші різновиди людської діяльності (або відповідна галузь культури). Так, проблема походження літератури – це питання про розвиток сюжету у зв'язку з усвідомленням особливостей оповідальної форми і стилю висловлювання. Якщо рефлексії підлягають стосунки героїв, їхня фантастична ієрархія – створюються умови для виникнення права та інших соціальних інститутів (влади, шлюбу) як затверджених і суспільно закріплених форм. Коли міфологічні образи перестають бути самими собою і вказують на онтологічні основи буття – народжується філософія. Коли в семантичному полі міфу постає питання про істинність досвіду, з'являється наука. Якщо ж ритуальне дійство усвідомлюється як імітація – з'являється театр. У процесі усвідомлення міфологічних ідей і образів виникає релігія [3, с. 23].

Таким чином, з накопиченням досвіду та ускладненням уявлень про світ відбулася диференціація суспільної свідомості, виокремлення її раціонально-рефлексивних форм – науки, філософії, з одного боку, та розшарування ціннісних форм, з другого. Міфологія втратила свої позиції єдиної правильної картини світу, але “механізм”, методологія міфологічного освоєння світу проявляється тією чи іншою мірою у всіх формах суспільної свідомості, особливо в релігії, мистецтві, соціально-політичній сфері [14, с. 40]. Це означає, що міф не є історично завершеною, давно минулою формою духовного життя людини, міфологія не однорідна, а міфологічна свідомість не є суть архаїчною свідомістю.

У традиційному суспільстві людина начебто перестала бути приреченою на міфотворчість, однак масова свідомість ще дуже довго оперує і далі міфологічними образами. Так, міфологічний переказ про Христа і його діяння допомагає осмислити релігійну догматику, міф виражає догмати віри в доступній формі, а головне – міфологічний сенс релігії виражається у створенні обнадійливої картини світу [13,

с. 40]. Поряд з релігійними міфами, які виконують завдання символічного вираження аксіологічних ідей, що належать до діяльності Бога, виникають соціальні міфи, які обожествляють правителів і легітимізують таким чином соціальний порядок, з'являються міфи про досконале суспільство, своєрідний “чудовий новий світ”, побудований за естетичними законами [4].

Оскільки міфу притаманне специфічно людське поєднання прагнення до реальності з прагненням до смислу, виникає спокуса виявити “сліди” міфу в релігії чи принаймні навести точки перетину між міфом і релігією, бо в проявах обох феноменів чимало спільних рис. Наприклад, пояснює Д. П. Козолупенко, і міф, і релігія щільно пов'язані з поняттям ритуалу і обряду. І міф, і релігія передбачають звернення до символічного. І в міфі, і в релігії ми маємо справу зі сферою належного, що пов'язана безпосередньо зі сферами надчуттєвого і надприродного. Релігія, як і міф, передбачає введення своєрідної антроподицеї (виправдання людської недосконалості), що слугує вираженням сенсу людського буття. Зрештою, у міфології в будь-який історичний період, як і в будь-якій культурі, присутні боги [8, с. 191].

Також підставою для спроб виявлення ідентичності різних міфологічних та релігійних систем, що проявляється в подібних формах культу, у схожості обрядових дій та сюжетів про Бога, а також на рівні соціальних функцій міфологічних та релігійних вірувань, стає припущення щодо їх архетипової основи, яка має надкультурний і позачасовий зміст [3, с. 2]. Це свого роду кумулятивні уявлення про світ і життя в ньому людини, які не залежать від рівня наявних знань [5, с. 171]. К. Г. Юнг назвав їх архетипами. У філософії Юнга архетипи постають як структурні елементи несвідомого, що перебувають в основі всіх психічних процесів; це – форма, яка наповнюється змістом у свідомості. С. С. Аверинцев пояснює поняття архетипу в Юнга як первинні схеми образів, що відтворюються несвідомо та апріорно формують активність уяви, а тому виявляються в *міфах та віруваннях* (виділено мною. – О. С.), у творах літератури та мистецтва, у снах і божевільних фантазіях. Архетипи не є образами, це лише схеми образів, їхні психологічні передумови, їхні можливості [1, с. 110]. У світлі сказаного можна припустити, що міфологічний досвід перебуває в безпосередньому зв'язку з архетипними уявленнями, відповідно фундаментальні основи різноманітних релігійних феноменів криються в архетипній базі міфотворчості. Саме тому систематизовані, канонізовані символи розвинених релігій можуть бути зрозумілі в парадигматичних рамках віровчень.

А проте було б некоректно ототожнювати один з одним ці утворення – міф не є релігія. На захист цього твердження Д. П. Козолу-

пенко наводить такі аргументи [8, с. 192]. По-перше, за своїм змістом міф зовсім не обов'язково повинен мати релігійний характер. Інакше, якщо наголошувати на релігійному характері міфу, усі міфи повинні відображати проблемне поле релігії (гріх, гріхопадіння, спокута, порятунок, виправдання, очищення тощо). Однак “проблемне поле” міфів набагато ширше і багатоманітніше. По-друге, за своєю структурою міф далеко не споріднений з релігією. Побудова релігійного корпусу є ієрархічною і системною, тоді як міф за своєю будовою калейдоскопічний, або розвивається за логікою бриколажу¹ (термін К. Леві-Стросса). Відповідно до обраного принципу організації пізнання та діяльності будуть відрізнятися і принципи причинності, а також принципи організації простору і часу: в релігії такі уявлення лінійні, однорідні та двошарові, у міфі – мають фрагментарний, зворотний та неоднорідний характер. По-третє, релігія передбачає наявність догматів, тоді як міф принципово не є догмат, тобто міф сам по собі не передбачає надання “готових форм” знання та будується за принципом “відкритого фіналу”. Крім того, ситуаційна природа міфу є суттєвою перешкодою для догматичності. Зрештою, по-четверте, міф та релігія передбачають різне ставлення до проблеми віри і знання. У релігійній свідомості віра і знання суть різні, хоч і не взаємнесумісні явища. Натомість міф, з одного боку, не допускає догматизму та однозначного ствердження, а з другого, не має потреби в обґрунтуваннях та ніколи або майже ніколи їх не наводить. Міфологічне трактування віри не заперечує знання, однак і не є його складовим елементом.

З архаїчних міфів виростають міфи більш складні (хоч за змістом вони можуть бути співвіднесені з космогонічними міфами), художньо оброблені, але міфотворчість не тотожна художній творчості. Неемоційні логічні твердження, зазначає І. М. Дьяконов, слабко впливають на масову свідомість і, як і раніше, залишаються справою фахівців-мислителів. Нові ідеологічні побудови можуть бути поширені лише шляхом такого ж широкого емоційного впливу (в боротьбі з традицією або з іншим емоційним впливом). Тому ідеологічні побудови

¹ Ось як описує таку логіку Є. М. Мілетинський: міфологічна логіка широко оперує бінарними (двоїчними) опозиціями чуттєвих якостей, долаючи таким чином “безперервність” сприймання навколишнього світу шляхом виділення дискретних “кадрів” з протилежними знаками. Ці контрасти все більше семантизуються та ідеологізуються, перетворюючись на різні способи вираження фундаментальних антиномій на кшталт життя / смерть і т. п. Подолання цих антиномій через прогресуюче посередництво, тобто послідовне віднаходження міфологічних медіаторів (героїв і об'єктів), які символічно поєднують ознаки полюсів, є яскравим проявом логіки бриколажу [11, с. 168].

вбираються в міфологічні одежі, будь то пропаганда абсолютної монархії, династії, військова пропаганда або етичні (етико-догматичні) вчення. Цю стадію Дьяконов назвав вторинною (щодо архаїчних міфів) міфологією. На його думку, вторинні міфи не можуть прямо зводитися до всіх первинних та універсальних людських соціально-психологічних спонукань: здебільшого основою їх є відображення й усунення того, що на даному рівні соціального розвитку здається несправедливим, а також психологічних дискомфортив іншого походження [6, с. 62–63].

В індустріальних суспільствах міфотворчість зміщується у сферу ідеології, яка заповнює собою прогалину, що виникла в результаті падіння авторитету і соціальної запотребованості релігії в епоху Прогресівицтва. Сакралізації піддаються ідеологічні поняття, образи, кліше. Більше того, залучення змісту міфу в когнітивні процеси дало змогу використовувати міф для виправдання соціальних і політичних домагань, тобто зумовило його пропагандистське використання. Оскільки ідеологія пов'язана зі специфічним визначенням реальності, яке дає еліта для підтримки свого панування, міфи виконують функцію політичної технології і стають частиною ідеологічної системи суспільства, що використовує міфологічні структури й архетипи для прагматичних цілей. Але оскільки людина сама конструє соціальну реальність, вона неминує стає суб'єктивною, спотвореною, що, у свою чергу, свідчить про хибність ідеологічної свідомості [4].

І. М. Дьяконов позначає цей етап міфотворчості як “третинна” міфологія, де міфи є метонімічно-асоціативним оформленням доказово хибних положень, до яких відносить, зокрема, пропаганду ідей (наприклад, міф про влаштування царства божого на землі). При цьому, підкреслює дослідник, самі пропагандисти є найбільш віруючими прихильниками істинності того, що вони проповідують, саме ця переконаність, власне, й пригортає до них численних нових послідовників [6, с. 62–63]. Додамо, що масова свідомість щиро вірить у реальність цих феноменів і відчуває болісний душевний дискомфорт, коли чергова утопія, що сприймається довгий час як істина в останній інстанції, виявляє себе.

У сучасному (постіндустріальному) суспільстві утвердилася нова міфологія – “міфологія споживання”, фетишизм речей, що знаходить своє вираження в культурних артефактах – рекламній комунікації, моді, масових видовищах тощо, які задають стандарти суспільного споживання та престижності [4]. У нових культурних і соціальних умовах функції міфу дедалі більше урізноманітнюються, а сам процес винаходу й поширення міфів завдяки мас-медіа набув глобальних масштабів. Для стислого огляду формовивав сучасного міфо-

генезу скористаємося двома працями – П. М. Баришнікова [2] та В. М. Півоева [14], які цікаві не тільки своїм аналізом генезису соціальних міфів, а й тим, що за своїм змістом ці праці вже є зразками, своєрідним уособленням еволюції міфологічних форм соціально-психологічного мислення в наш час.

Найбільш активно міфи використовуються в соціально-політичній сфері, де міф і далі виконує функції ідеологічного забезпечення соціальної реальності: створює ілюзію єдності народу з владою, оскільки вони об'єднані в міфі єдиною метою і рухом до неї; не допускає критичної рефлексії, отже, забезпечує міцність і непорушність ідеології і політичних структур; служить духовно-психологічною опорою політичного режиму, на основі якої стає можливим маніпулювання свідомістю мас; відіграє роль сенсу життя для соціальної групи, суспільства або етносу на певному етапі історії, може грати роль сенсу життя для індивіда, що належить до цієї спільноти; спонукає до дії заради нав'язуваних цілей; створює обнадійливу картину світу, примиряючи людину і маси з “тимчасовими труднощами” і лихами, є притулком від ірраціональних страхів, незримих соціальних небезпек і ворогів [14, с. 42].

Для створення ідеологічних текстів використовують метафоричні образи, що корелюють з архетипікою масової свідомості, залучаються мовні, сценічні, технічні та інші засоби, що зачіпають емоційно-чуттєву сторону уяви, що бере участь у міфогенезі. Ці ж прийоми використовують для агітації, у політичних дебатах, при створенні будь-якого ідеологічно насиченого інформаційного простору. Характерною особливістю PR-міфології є те, що на основі архетипічних образів та універсальних мотивів штучно моделюється система образних вірвань, що згодом сприймаються суб'єктом (виборцем, споживачем) як справжня реальність [2].

До підкласу PR, або ідеологічної міфології, можна віднести й так звані маркетингові міфи, які за рахунок архетипності дискурсивно відтворюваних образів маніпулюють свідомістю покупця, схилиючи його до придбання товарів або послуг [там само]. Типовим прикладом маркетингової міфології може слугувати реклама або брендизація, покликані створювати настрій, розкривати емоційний потенціал споживача. Стверджують, що вдало знайдений міф – основа привабливості модного бренду. Але при цьому сучасна рекламна міфотворчість не обіцяє конкретних переваг від володіння тим чи іншим товаром. Набір символів рекламного міфу – слоган (короткий або довгий) і візуальний образ (провокаційний, інтригуючий, нарочито розкішний, який апелює до вищих цінностей життя і т. ін., але не шокує), що представляє конкретних персонажів у конкретних ситуаціях.

У мистецтві міф використовується головним чином у двох планах. По-перше, у “масовій культурі”, розрахованій на примітивний смак масового споживача, міфи використовуються для розваги, заспокоєння, психологічної розрядки, зняття емоційно-стресового потенціалу. Одна з провідних функцій тут – компенсаторна. Ця міфологія має не стільки художній, скільки соціально-політичний сенс, оскільки задовольняє потребу в соціальних ілюзіях. По-друге, міфи використовуються в літературних творах, які аналізують різні форми “відчуження”, у тому числі “відчуження” в західному суспільстві, та похідної від цього духовної кризи. У рамках цих творів, на відміну від давньої міфології, де надія є найважливішим елементом і навіть іманентною сутністю міфу, надія або повністю знята, тобто панують безнадія і безвихідь, або винесена за межі сюжету і виявляється тільки завдяки аналізу та осмисленню ціннісних настановлень автора. У цих творах функція міфу є “провокаційною”. Автори таких творів, використовуючи міф у функції художнього образу, поглиблюють концептуальний аналіз проблеми “відчуження” і “провокують”, підштовхують читача до активних дій щодо подолання кризи, вирішення колізії [14, с. 41].

Точкою перетину діаметрально протилежних типів соціально-психологічного мислення – науково-раціонального і звичаєвого – стала чергова хвиля містицизму, що ознаменувалася розквітом квазінаукової міфотворчості, паракультурних форм свідомості, окультизму, магії, астрології тощо. Цікаво, що міфологічне знання не протистоїть науці, а органічно вплітається в науковий інститут, викликаючи нарікання лише з боку вчених, які суворо дотримуються академічних устоїв. В інших випадках синтез культурних пластів у лоні науки схвалюється. Так, у фізиці є прихильники теорії торсіонних полів, в астрономії – шукачі позаземних цивілізацій, у лінгвістиці – реконструктори єдиної прамови, а нарівні з традиційною психологією співіснують школи “діагностики карми”, “аналізу енергетичних спектрів аури” та інші напрямки, що використовують магичні культи, шаманські практики, теокосмогонії і телеологію східних релігій [2].

Процвітає побутовий неомістицизм, причому модними стають не тільки традиційні чаклуни і ворожки, а й майстри “цигун” (“тілесно орієнтований інсайт-терапевт, майстер-тренер із жорсткого цигуну”), “рейки” (“оздоровча система”, різновид “енергетичного цілительства” за допомогою “таємної сили” – трансцендентального духа, життєвої сили, енергії біоплазми тощо), “сюморони” (“чарівні самоздійснювані / самозцілюючі казочки”) тощо. Діапазон світопрезентацій розкинувся від примітивної побутової магії до складних наукоподібних астрологічних системних розрахунків. Разом з повсякденним інтересом до магії і містицизму набуває розвитку фольклорна свідомість (оповідки про

НЛО і Шамбалу, про давні цивілізації надлюдей чи інопланетне заселення планети Земля, про домовиків, духів і таємничі знаки, про вселенські змови та секретну зброю, про таємні ордени та есхатологічні знамення тощо) [2].

Зрештою, неоміфотворчість як проблема сучасності об'єднала науку з релігією. Засилля сект, поширення забобонів і неорелігійних міфів у крайніх формах свого самовираження загрожують проявом таких форм соціальної нестабільності, як розкольникство, екстремізм, нацизм, сепаратизм, тероризм тощо. Міфогенез усередині сучасних релігійних інститутів стає реакцією суспільства на загальногуманістичну кризу. У пошуку чудесної розради людина готова сакралізувати власні повсякденні мрії і фантазії, засновані на архаїчних моделях, не раз відтворені в різних царинах світової культури [2].

Завершуючи огляд еволюції міфологічних форм соціально-психологічного мислення, сформулюємо відтак основні *висновки*.

1. Історичні типи міфів відображають соціокультурну динаміку та органічно вписуються в ідеологічно домінуючий культурний контекст. Сутність міфотворчості, на думку В. М. Найдиша, пов'язана з найбільш глибинними закономірностями діяльності свідомості, з її фундаментальними функціоналами. Попри всю значущість історичної тенденції деміфологізації культури міфологічні пласти культури не можуть бути повністю вичерпані раціональними структурами і в глибинах людської духовності приховуються основи, що постійно відтворюють міфопоетичну наочну образність [12, с. 5–6].

2. Відмінність давньої міфологічної свідомості від сучасної зумовлюється тим, що вона (давня свідомість) виникає на основі домінантності емоційно-ціннісного, емоційно-рефлексивного способу освоєння світу та браку досвіду критичної рефлексії. Із цього погляду, на переконання В. М. Півоева, давня міфологічна свідомість протистоїть також “практичній”, буденній свідомості. На відміну від міфологічної свідомості, що не потребує обґрунтування достовірності прийнятих ціннісних орієнтацій і ціннісної картини світу в цілому, “практична” свідомість вимагає перевірки достовірності, адекватності відображення реальних властивостей предметів навколишнього світу: в істинності відображення світу полягає головна умова виживання, а недостовірний досвід призведе до загибелі. Міфологічна свідомість будується на інших підставах. Найбільш парадоксальна і характерна риса міфологічної свідомості (і міфу) полягає в тому, що носії цієї міфологічної свідомості не вважають її міфологічною, але – єдино правильною картиною світу [14, с. 40].

3. Міф є реальність, оскільки впливає на реальність, змінюючи її, створюючи або руйнуючи. Відповідно, через міфотворчість – фун-

даментальну іманентну функцію людської свідомості, специфічний спосіб моделювання суспільного життя та кристалізації екзистенційного досвіду в соціокультурній практиці – можна підсилювати, прискорювати, уповільнювати чи послаблювати всі процеси життєдіяльності як окремої людини, так і суспільства в цілому. Міфотворчість, з одного боку, постає, як компенсаторний механізм, що допомагає індивіду адаптуватися, робить його повсякденне життя більш гармонійним, а з другого – як інструмент формування масової свідомості.

4. Елементи реліктових форм – синкретичне мислення, темпоральна мінливість, а також дифузність, неверифікованість, вербальний реалізм, антикаузальність, фетишизація, архетипічність тощо – зберігаються в ментальності сучасної людини. У процесі сучасної міфотворчості ці характеристики актуалізуються, стають вихідними для формування тих чи інших образів соціальної реальності та соціальної ідентичності сучасної людини [4]. Більше того, некритичність, потреба в ілюзіях і високий рівень суспільної довірливості, нестача загальної культури і достовірної інформації, емоційне напруження, колективність переживання і взаємозараження тощо стають родючим ґрунтом для міфотворчої ситуації в сучасному світі.

5. Сучасна людина не просто зберігає здатність до “міфомислення”, сприймаючи ілюзорні ідеологічні чи художні конструкції та вірячи в них. Відбувається потужна реміфологізація суспільної свідомості, що протистоїть усьому процесу деміфологізації в цілому. Новий міф, з одного боку, постає у вигляді ілюзорної та, водночас, надзвичайно мобілізуючої сили структури, здатної безболісно “вписувати” людину і маси в соціальну реальність, даючи при цьому своїм adeptам враження істинності і стан психологічного комфорту. З другого ж боку, міф стає добровільним сховищем для сучасної людини, місцем, де вона переховується від негараздів життя, недосконалої навколишньої соціальної середовища, викликів і загроз сьогодення.

Література

1. *Аверинцев С. С.* Архетипы / С. С. Аверинцев // Мифы народов мира. – М. : Сов. энцикл., 1980. – Т. 1. – С. 110–111.
2. *Барышников П. Н.* Мифология современности [Электронный ресурс] / П. Н. Барышников. – Режим доступа : https://pglu.ru/upload/iblock/6e4/uch_2008_xiv_00009.pdf.
3. *Борко Т. И.* Эволюция мифа: на пути становления религиозного мировоззрения : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра филос. наук : спец. 24.00.01 “Теория и история культуры” / Т. И. Борко. – Тюмень, 2006. – 46 с.

4. *Воеводина Л. Н.* Мифотворчество как феномен современной культуры : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра филос. наук / Л. Н. Воеводина. – М., 2002. – 41 с.
5. *Донченко О.* Архетипи – спільне в нашому житті (розпізнавання архетипів як шлях до унікальності) / Олена Донченко // Психологія особистості. – 2011. – № 1. – С. 170–181.
6. *Дьяконов И. М.* Архаические мифы Востока и Запада / И. М. Дьяконов. – М. : Наука: Гл. ред. вост. лит-ры, 1990. – 247 с.
7. *Калинина Г. Н.* Миф как “превращенная форма” знания и граница античного рационализма (к вопросу о генезисе науки) / Г. Н. Калинина // Знание. Понимание. Умение. – 2013. – № 1. – С. 60–64. – Серия “Гуманитарные науки: теория и методология”.
8. *Козолупенко Д. П.* Миф, наука, религия – линии родства и принципы разграничения / Д. П. Козолупенко // Знание. Понимание. Умение.– 2009. – № 1. – С. 190–195. – Серия “Гуманитарные науки: теория и методология”.
9. *Косарев А. Ф.* Философия мифа: Мифология и ее эвристическая значимость / А. Ф. Косарев. – М. : Per Se: Унив. книга, 2000. – 303 с.
10. *Лосев А. Ф.* Диалектика мифа / А. Ф. Лосев // Из ранних произведений. – М. : Правда, 1990. – С. 405–406.
11. *Мелетинский Е.* Поэтика мифа / Е. Мелетинский. – М. : Вост. лит-ра, РАН, 2000. – 407 с.
12. *Найдыш В. М.* Философия мифологии. XIX – начало XXI в. / В. М. Найдыш. – М. : Альфа-М, 2004. – 544 с.
13. *Пивоев В. М.* Мифологическое сознание как способ освоения мира / В. М. Пивоев. – Петрозаводск : Карелия, 1991. – 111 с.
14. *Пивоев В. М.* Функции мифа в культуре / В. М. Пивоев // Вестник Московского университета. Серия 7: Философия. – 1993. – № 3. – С. 37–45.
15. *Слюсаревський М. М.* Соціально-психологічне мислення: сутність і формовияви / М. М. Слюсаревський // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. – Вип. 34 (37). – К. : Міленіум, 2014. – С. 5–24.
16. *Халин С. М.* Метапознание (Некоторые фундаментальные проблемы) : монография / С. М. Халин. – Тюмень : ТюмГУ, 2003. – 97 с.
17. *Ясперс К.* Смысл и назначение истории / Карл Ясперс. – М. : Политиздат, 1991. – 527 с.

References

1. Averintsev, S. S. (1980). Arkhetipy [Archetypes]. *Mify narodov mira*. Tom 1 [Myths of the World. Vol. 1] (pp. 110–111). Moscow: Sovetskaya entsiklopediya Publ. (rus).
2. Baryshnikov, P. N. (2008). Mifologiya sovremennosti [The mythology of modernity], https://pglu.ru/upload/iblock/6e4/uch_2008_xiv_00009.pdf. (rus).
3. Borko, T. I. (2006). Evolyutsiya mifa: na puti stanovleniya religioznogo mirovzreniya [Evolution of myths: on the way of becoming a religious worldview]. Abstract of D. Sc. dissertation, Tyumen, Russia (rus).

4. Voyevodina, L. N. (2002). Mifotvorchestvo kak fenomen sovremennoy kultury [Myth-making as a phenomenon of modern culture]. Abstract of D. Sc. dissertation, Moscow, Russia (rus).
5. Donchenko, O. (2011). Arkhetypy – spilne v nashomu zhytti (rozpiznavannia arkhetypiv yak shliakh do unikalnosti) [Archetypes – joint in our lives (Recognition archetypes as a way to uniqueness)]. *Psykholohiia osobystosti* [Psychology of Personality], 1, 170–181 (ukr).
6. Dyakonov, I. M. (1990). *Arkhaicheskiye mify Vostoka i Zapada* [The archaic myths of East and West]. Moscow: Nauka Publ. (rus).
7. Kalinina, G. N. (2013). Mif kak “prevrashchennaya forma” znaniya i granitsa antichnogo ratsionalizma (k voprosu o genezise nauki) [Myth as a “transformed form of” knowledge and the boundary of the ancient rationalism (the question of the genesis of science)]. *Znaniye. Ponimaniye. Umeniye. Seriya “Gumanitarnyye nauki: teoriya i metodologiya”* [Knowledge. Understanding. Skill. Series “Humanities: Theory and Methodology”], 1, 60–64 (rus).
8. Kozolupenko, D. P. (2009). Mif, nauka, religiya – linii rodstva i printsipy razgranicheniya [Myth, science, religion – the line of kinship and principles of differentiation]. *Znaniye. Ponimaniye. Umeniye. Seriya “Gumanitarnyye nauki: teoriya i metodologiya”* [Knowledge. Understanding. Skill. Series “Humanities: Theory and Methodology”], 1, 190–195 (rus).
9. Kosarev, A. F. (2000). *Filosofiya mifa: Mifologiya i eye evristicheskaya znachimost* [The philosophy of myth: Mythology and its heuristic significance]. Moscow: Per Se: Universitetskaya kniga Publ. (rus).
10. Losev, A. F. (1990). Dialektika mifa [The dialectic of myth]. In *Iz rannikh proizvedeniy* [From early works] (pp. 405–406). Moscow: Pravda Publ. (rus).
11. Meletinskiy, Ye. (2000). *Poetika mifa* [The Poetics of Myth.]. Moscow: Vostochnaya literatura, RAS Publ. (rus).
12. Naydysh, V. M. (2004). *Filosofiya mifologii. XIX – nachalo XXI veka* [The philosophy of mythology. 19 and the beginning of 21 century.]. Moscow: Alfa-M Publ. (rus).
13. Pivoyev, V. M. (1991). *Mifologicheskoye soznaniye kak sposob osvoyeniya mira* [Mythological consciousness as a way of assimilation of the world]. Petrozavodsk: Kareliya Publ. (rus).
14. Pivoyev V. M. (1993). Funktsii mifa v kulture [The functions of myth in culture]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 7: Filosofiya* [Bulletin of Moscow University. Serien 7: Philosophy], 3, 37–45 (rus).
15. Slyusarevskyy, M. M. (2014). Sotsialno-psykholohichne myslennia: sutnist i formovyaviy [Social and psychological thinking: the nature and forms of]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii* [Scientific studies of social and political psychology], 34 (37), 5–24 (ukr).
16. Halin, S. M. (2003). *Metapoznaniye (Nekotoryye fundamentalnyye problemy)*. [Metacognition (Some fundamental problems)]. Tyumen (rus).
17. Jaspers K. (1991). *Smysl i naznacheniyе istorii* [The meaning and assigning history]. Moscow: Politizdat Publ. (rus).

Sushyi O. V. Mythological forms of socio-psychological thinking

This article analyzes mythological forms of socio-psychological thinking, mechanisms, regularities and tendencies of their functioning and development. I argue, that the myth as a form of cognition and consciousness passes through several stages that are characterized by varying degrees of awareness and rationalization of their content by the subject of myth-creation (mythologization, demythologization, remiophologization). The historical dynamics of mythmaking fits into the general context of the dynamics of society (from the archaic and pre-industrial until to the modern, post-industrial), as well as the cognitive evolution that took place in the process of historical and cultural development of mankind. The interrelations (points of intersection) of the mythological form of socio-psychological thinking with its other non-scholarly form-evolutions (magic, religion, ideology) are traced. It was shown that the first mythological elements still contain elements of magical consciousness. With the advent of early myths, there is a significant expansion, in comparison with magic, of the subject field of cognition. In place of the early myth comes a more developed form of mythology, which is filled with new verbal and logical elements. The myth is developed - it is a certain "foreboding", though unscientific, but theoretical quality - natural philosophy. The crisis of mythological consciousness becomes the marker of the "cultural turn" - the transition from mythological thinking to logical, from myth to Logos. Rationalization becomes demythologization, differentiation of social consciousness takes place, its rational-reflexive forms such as science, philosophy are highlighted. Mythology has lost its position as the only true picture of the world, but the "mechanism", the methodology of the mythological development of the world, is manifested to varying degrees in all forms of social consciousness, especially in religion, art, and the social and political sphere. Modern man not only retains the ability to "mythic" through the perception of illusory ideological or artistic constructions and faith in them. There is a powerful remyphologization of public consciousness, opposing the whole process of demythologization as a whole.

Key words: myth, mythological consciousness, myth-making, mythological forms of socio-psychological thinking.

© Суший О. В.

О. В. Лісойван

**МОДЕЛЬ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕКОНСТРУКЦІЇ СИСТЕМИ
СИМВОЛІВ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ**

Представлено теоретичну модель реконструкції символів для вивчення особливостей подолання особистістю стану дезадаптації. Показано, що символ має власний зміст і постає як засіб формування нових смислових структур самосвідомості. Реконструкцію символів подано як розкриття особистістю неусвідомлених внутрішніх процесів та конфліктів, що відкриває простір для її змін та трансформації. Обстоюється думка, що таким чином стає можливим більш глибоке